

**Краєзнавство
і туризм**

Туристичне краєзнавство: гене́за, методоло́гія, завдання

У статті висвітлено процес становлення туристичного краєзнавства як окремого напрямку загального краєзнавства, визначено його методологічні засади, проаналізовано ресурсний потенціал вітчизняного туризму та проблеми туристичного районування території України. Публікується у формі апробації розділу «Туристичне краєзнавство» навчального підручника «Основи краєзнавства».

Ключові слова: краєзнавство, туризм, екскурсія, туристичне краєзнавство, туризмознавство, туристичне районування.

Здавна краєзнавство, подорожування, мандрівництво, а згодом екскурсії та туризм, взаємодіяли між собою, були тісно пов'язані спільним прагненням пізнати навколишній світ, свою Вітчизну та рідний край.

Уже в період Середньовіччя прослідковуються конкретні зв'язки краєзнавства з подорожуванням і мандрівництвом. Значну частину описів українських земель – Причорномор'я, Волині, Поділля, Запоріжжя, окремих міст і сіл було здійснено людьми, які мандрували Україною – дипломатами, купцями, священнослужителями та ін. Здебільшого це були іноземці.

Їх твори за своїм характером належали переважно до мемуарного жанру – щоденники, спогади, хроніки подорожей, написані очевидцями та безпосередніми учасниками подій. Авторів цих праць, попри їх основні заняття та мандрівництво, можна вважати справжніми краєзнавцями, оскільки їх цікавило все – відомості з історії, географії, економіки, топоніміки краю, люди, які його населяли, міста, їх планування, забудова, оборонні споруди, храми та ін. Саме ця обставина дає підстави зараховувати праці мандрівницько-мемуарного жанру до краєзнавчих джерел про Україну.

Прикладом таких праць є подорожні записки мандрівників XI-XVII ст., які відвідували Україну – німецького єпископа-проповідника Бруно Кверфуртського, який на початку XI ст. дорогою до печенігів побував у Києві, був гостем великого князя Володимира Святославовича; папського посла до монгольського хана Плано Карпіні, який їдучи через Чехію, Польщу, Русь, у 1246 р. відвідав Київ. Описи Криму залишив Вільгельм Рубрук, посол французького

короля Людовика IX до Орди, який у 1252 р. подорожував Кримом і Північним Приазов'ям [1].

Західноєвропейський дипломат Жильбер де Лянуа описав свою подорож західноукраїнськими теренами 1421 р., зокрема він відвідав Судову Вишню, Львів, Луцьк, Кам'янець-Подільський. Його колега венеціанський амбасадор Амвросій Контаріні подорожував Україною у 1473-1474 рр. У своїх спогадах, що вийшли друком 1481 р. у Венеції, він подає цікаві краєзнавчі відомості про українські міста Луцьк, Житомир, Київ. Краєзнавчу характеристику Києва XVI ст. істотно доповнюють відомості, наведені у щоденнику подорожі (1550 р.) Михайла Литвина [2].

Краєзнавче вивчення Запоріжжя започаткував Еріх Лясота, який наприкінці XVI ст. виконував дипломатичне доручення австрійського імператора Рудольфа II до запорозьких козаків. Унікальні краєзнавчі відомості про Волинь і Поділля залишив у своєму щоденнику німецький подорожник Ульріх фон Вердум, який неодноразово відвідував Україну в 1670-х рр. [3].

Кінець XVIII-XIX ст. – якісно новий етап у розвитку краєзнавства. Він характеризується зародженням нової наукової форми краєзнавчих досліджень, що спиралися на статистичні, архівні джерела, історичні твори, спогади учасників. На цьому етапі подорожі та мандрівки перестають бути обов'язковою передумовою розвитку, передусім, наукового краєзнавства, але не втрачають свого значення для подальшого вивчення окремих територій. Тим більше, що саме в першій половині XIX ст. в Україні відбуваються помітні зрушення в освіті, культурі, збільшується кількість навчальних закладів, розширюється коло освічених людей, яких приваблюють

подорожі з метою пізнання невідомих регіонів країни. Так, на початку XIX ст. розгорнулося краєзнавче вивчення Криму, інтерес до якого зріс після його приєднання до Російської імперії у 1783 р. Воно здійснювалось російськими чиновниками, літераторами, вченими та краєзнавцями, а також іноземцями за допомогою численних подорожей, мандрівок, поїздок, походів територією Криму. Внаслідок цих мандрівних заходів з'явилася ціла низка публікацій, що заклали основу кримського краєзнавства.

Найгрунтовніші напрацювання щодо краєзнавства Криму залишили державний чиновник і літератор П. І. Сумароков, батько відомих декабристів І. М. Муравйов-Апостол, сходознавець А. С. Норов, видавець «Отечественных записок» П. П. Свіньїн, етнограф П. І. Кеплен, професор Кембриджського університету Е. Кларк та ін. [4]. Всі вони були одночасно допитливими краєзнавцями та завзятими мандрівниками. Причому, краєзнавчі інтереси були у них пріоритетними, а подорож була засобом пізнання певної території.

З середини XIX ст. серед прошарку різночинної інтелігенції, яка отримала освіту в університетах України – Харківському (1805 р.), Київському (1834 р.), Одеському (1865 р.) – зростає інтерес до життя народу, його культури, звичаїв в окремих місцевостях України, їх природних особливостей тощо. На цій основі зароджується аматорський краєзнавчий рух, що являв собою одну з форм суспільних інтересів того часу, був виявом патріотизму. У своїх краєзнавчих пошуках краєзнавці-аматори – священики, вчителі, лікарі, офіцери – широко використовували мандрівки, збирали документальні матеріали, записували розповіді старожилів, народні пісні та ін. Для прикладу можна згадати діяльність священика Л. І. Похилевича, який працював у Київській духовній консисторії. Він об'їздив усі населені пункти Київщини, цікавлячись, насамперед, справами церковних парафій, побутом священиків і селян, разом з тим, описав всі старожитності, що вдалося побачити [5].

Краєзнавчі подорожі та мандрівки були важливим інструментом у творчій та науковій діяльності багатьох українських літераторів, митців, учених середини XIX – початку XX ст. Показовою в цьому контексті є краєзнавча діяльність Т. Г. Шевченка, який багато подорожував Київщиною, Полтавщиною, Чернігівщиною та іншими теренами, брав участь в археографічних експе-

диціях. Отримані під час подорожувань враження надихнули на створення серії малюнків «Мальовнича Україна», для якої він змалював багато історичних пам'яток – Аскольдову могилу в Києві, Мотронинський монастир у Холодному Яру, Іллінську церкву в с. Суботів та ін.

Видатний український історик, археолог, етнограф Д. І. Яворницький, який присвятив життя вивченню історії запорозьких козаків, пішки обійшов увесь Південь України. Під час своїх наукових мандрів і експедицій він досліджував пам'ятки козацької доби, збирав козацькі старожитності, записував розповіді старожилів, козацькі пісні.

Загальновідомими є краєзнавчі подорожі рідним краєм Івана Франка, до яких він залучав і студентську молодь. Поїздки до карпатського краю, знайомства з життям гуцулів, їх побутом і звичаями допомогли письменнику М. М. Коцюбинському створити повість «Тіні забутих предків» і, цим самим, здійснити відчутний внесок не тільки у вітчизняну літературу, а й у розвиток літературного краєзнавства.

Отже, навіть побіжний огляд історії краєзнавства в Україні дає підстави твердити, що краєзнавство та прототуризм (у формі подорожувань і мандрівництва) на етапі свого зародження розвивались у нерозривній єдності, тобто мали спільний першопочатковий період.

У першій половині XIX ст. під впливом краєзнавчого руху народжується ще одна форма подорожування – екскурсія (подорож з науково-дослідною, освітньою або розважальною метою). Причому, в той час не вбачалося різниці між багатоденною подорожжю та одноденною екскурсією. Всі вони називалися екскурсіями. Екскурсія, крім інших функцій і завдань, передбачала можливість розважитися у процесі мандрівки і саме це наближувало її до туризму. Згодом екскурсія стала невід'ємною складовою туристичної подорожі.

З середини XIX ст. екскурсії знайшли широке застосування в краєзнавчих дослідженнях, що проводили наукові товариства – Одеське товариство історії та старожитностей (1839-1922), Південно-Західний відділ Російського географічного товариства (1873-1917), Історичне товариство Нестора Літописця (1873-1917) та ін.

Видатні вчені, діячі науки та культури, які гуртувалися навколо товариств, не тільки досліджували краєзнавчу проблематику, а й вважали своїм обов'язком популяризувати наукові

знання серед населення, намагалися пробудити серед громадськості інтерес до свого краю, культурних традицій народу, піднести освітній і культурний рівень людей. Тому екскурсії стали важливим інструментом їх культурно-просвітницької діяльності. Про необхідність організації екскурсій наголошувалось на наукових зібраннях, з'їздах, засіданнях товариств. До участі в них запрошувались, крім учених, слухачі різних курсів, студенти й усі охочі.

Екскурсійна діяльність наукових товариств на початку ХХ ст. набула такого розмаху, що деякі з них навіть включали у свої статuti завдання проведення екскурсій, для чого створювались бюро або розпорядчі комітети. У цьому плані особливо активно діяло Товариство охорони пам'яток старовини та мистецтва. При ньому у 1912 р. було створено розпорядчий комітет, що підготував перелік міст, багатих на історичні та архітектурні пам'ятки, до яких пропонувалося організувати екскурсії. Це були Остер, Чернігів, Чорнобиль, Коростень, Васильків, Черкаси, Полтава, Луцьк, Кременець та ін. Немає сумніву, що такі екскурсії розраховувались на кілька днів і все більше нагадували туристичні подорожі.

Активними організаторами природничих, історико-археологічних та інших освітніх екскурсій виступали відомі вчені: геологи та мінералоги К. М. Феофілактів, П. Я. Армашевський, П. А. Тутковський, ботанік І. Ф. Шмальгаузен, зоолог В. М. Артоболевський, історик В. Б. Антонович, археологи В. В. Хвойка, М. Ф. Біляшівський та багато інших [6].

З екскурсіями було тісно пов'язано шкільне краєзнавство, що почало активно розвиватися з другої половини ХІХ ст. після реформування шкільної освіти. У статутах початкових шкіл, гімназій, реальних училищ наголошувалося на необхідності проведення шкільних екскурсій для ознайомлення учнів з природою, старожитностями краю, життям людей. Це відкривало простір для краєзнавчої роботи в школах, найважливішим методом якої стало проведення екскурсій, подорожей, під час яких діти вчилися самі спостерігати навколишнє життя, знайомилися з історією рідного міста, краю, пам'ятками архітектури, мистецтва. Першими почали організувати екскурсії гімназії Києва, Одеси, Харкова, Житомира, Полтави та інших міст. Унаслідок цих екскурсій учні створювали шкільні гербарії, колекції, журнали, друкували повідомлення у наукових виданнях.

Шкільні краєзнавчі екскурсії у кінці ХІХ – на початку ХХ ст. започаткували зародження шкільного туризму. Нетривалі походи й мандрівки на околиці міст, одноденні подорожі та поїздки на пароплавах (Дніпром у Києві та морем в Одесі) почали переростати у тривалі туристичні подорожі, що мали пізнавально-розважальний характер. В організації цих подорожей особливо відзначився директор 5-ї чоловічої Києво-Печерської гімназії В. І. Петр, який у 1885-1904 рр. влаштував для своїх вихованців 15 подорожей до Кременчука, Умані, Білої Церкви, Житомира, Чернігова. Тричі юні туристи їздили до Криму, тричі – на Кавказ, двічі на Урал, а з 1900 р. почали виїжджати навіть за кордон. Власне, це був уже справжній шкільний туризм, хоч він ще не мав належного обслуговування [7].

Своєрідним центром шкільного туризму стала Одеса. Так, у 1912-1914 рр. тут перебувало близько 50-ти шкільних туристичних груп як з України – Києва, Харкова, Катеринослава, Єлизаветграда, Миколаєва, Херсона, Ізмаїла, Бірзули, Бердичева, так і з російських міст – Санкт-Петербурга, Москви, Костроми, Нижнього-Новгорода та ін. У той же час, з Одеси виїхало близько 30-ти груп, що прямували до українських і російських міст [8].

Так у надрах краєзнавства, за допомогою екскурсій зароджувався вітчизняний туризм. В його основі лежала подорож як сума нових вражень і уявлень про навколишній світ, дієвий засіб оздоровлення та відпочинку. На відміну від краєзнавців, для яких подорож була лише одним із засобів вивчення й описання краю, у туристів саме подорож, мандрівка, похід, екскурсія посідали пріоритетне місце.

На зламі ХІХ-ХХ ст. на арену суспільного життя в Україні виходить туризм. У цей період відбувається зародження його організованих форм, виникають перші туристичні підприємства й організації, що на бізнесових засадах (як і нині) займаються організацією подорожей та екскурсій, розробкою маршрутів, налагодженням обслуговування туристів і екскурсантів.

У процесі становлення та розвитку туризму склалися його напрями та види залежно від різних критеріїв, наприклад:

– від місця постійного проживання туриста та місця подорожі – туризм внутрішній (у межах країни), іноземний (в'їзний), зарубіжний (виїзний);

– від форми організації – туризм організований (плановий) та самодіяльний;

– від мети подорожі – пізнавальний, спортивно-оздоровчий, конгресовий (діловий) та ін.

– від виду транспорту – залізничний, водний, авіаційний, автомобільний та ін.

Притому варто зазначити, що пізнавальні функції тією чи іншою мірою властиві кожному з видів туризму, оскільки туристична подорож – це завжди отримання нових знань про рідний край, свою Батьківщину, країни та народи світу. Тому з самого початку свого самостійного існування туризм ніколи не втрачав зв'язків з краєзнавством, оскільки їх єднали спільні пізнавальні функції. Істотно змінюється лише їх роль стосовно одне одного. Якщо в попередні історичні періоди подорожі, мандрівки та походи були підпорядковані основним завданням краєзнавства, служили тільки засобом здобуття краєзнавчих знань, то в новий і новітній часи, коли туризм увійшов у повсякдення життя більшості людей і набув статусу самостійної сфери суспільного виробництва, краєзнавство почало обслуговувати туризм, наповнювати подорожі та екскурсії пізнавальним змістом.

Отже, зі своїх першовитоків і до нині туризм завжди був і залишається дієвим засобом набуття краєзнавчих знань, а також активною формою популяризації наукових здобутків вітчизняних краєзнавців, донесення їх до широкого туристично-екскурсійного загалу.

У контексті розвитку аматорських і прагматичних (торговельних, дипломатичних, місіонерських та ін.) подорожей і мандрівок, а згодом і туризму, як самостійної сфери людської діяльності та суспільного виробництва, відбувається процес формування туристичного краєзнавства – невід'ємної складової краєзнавчого руху.

Першовитоки туристичного краєзнавства прослідковуються у найдавніших вітчизняних подорожніх краєзнавчих описах – путівниках. На думку вчених, першим своєрідним вітчизняним путівником був опис подорожі ігумена Данила до Святих місць, складений ним на початку XII ст., яким користувалися наступні покоління мандрівників-процан [9]. Подальше видання путівників налагоджується з розвитком прочанства до вітчизняних святинь. Особливо значну роль у виданні релігійно-краєзнавчої літератури для прочан відіграла Києво-Печерська лавра, що була головним центром прочанства в Україні. В її

типографії у кінці XVIII- XIX ст. було видано 16 путівників по Лаврі та святих місцях Києва.

У другій половині XIX – на початку XX ст. з'являється низка путівників, довідників, альбомів, описів окремих населених пунктів, розрахованих на різні види туристичних подорожей. Передусім, це були туристичні путівники по Криму, Києву, Одесі, Чернігову, Харкову, Житомиру та ін. Особливою популярністю користувалися «Путеводитель по Крыму для путешественников» М. Сосногорової, «Спутник по Киеву» С. Богуславського, «Иллюстрированный практический путеводитель по Одессе» Г. Москвича та ін. Здебільшого вони мали як туристичну, так і краєзнавчу цінність.

Рамки туристичного краєзнавства помітно розширились з початком діяльності туристичних об'єднань і організацій. До кола їх інтересів входили не тільки організація туристичних подорожей, а й наукові краєзнавчі дослідження для потреб туризму, розробки маршрутів і методичних матеріалів. Так, Кримський гірський клуб, що був самостійним науково-громадським туристичним об'єднанням, поставив перед собою завдання вивчення Кримських гір, степів і морів. На зборах його членів заслуховувались наукові реферати, доповіді, що стосувалися природи Криму, його географії, історії, етнографії, вивчення прибережної чорноморської смуги Криму, кримських печер. Ці краєзнавчі матеріали значною мірою лягли в основу створення мережі туристичних маршрутів.

Плідною в цьому відношенні була діяльність Ялтинського відділення Клубу, до якого входило понад 100 осіб. Саме тут було розроблено 50 маршрутів Ялтинським і Алуштинським районами для подорожей туристів без провідника. Докладний опис маршрутів було надруковано в «Сборнике Ялтинского отделения Крымского горного клуба». У додатку до нього туристи могли знайти екскурсійні карти та інші інформаційні відомості.

На західноукраїнських землях туристичне краєзнавство наприкінці XIX – на початку XX ст. стимулювалося, передусім, діяльністю туристичних товариств «Сокіл», «Чорногора» та ін. Для аматорів походів і мандрівок почали виходити друком статті, нариси, монографії з туристично-краєзнавчої проблематики. Серед них особливу популярність здобули праці А. Будзиновського «Туристика», П. Франка «Лещетар-

ські шляхи коло Львова», Т. Франка «Прогулянки в наші гори», М. Орловича «Провідник по Галичині» та ін. [10].

Наступний етап в розвитку туризму та туристичного краєзнавства пов'язаний з радянським періодом. Націоналізуючи переважну більшість галузей суспільного виробництва, більшовицький уряд по-новому поставився і до туризму та краєзнавства, що відтепер перейшли під опіку держави.

Радянське керівництво, розуміючи, яку роль відіграє туристично-екскурсійна справа як засіб політичної пропаганди серед широких верств населення, всіляко підтримувало туристичний рух, але поставило його під жорсткий партійний контроль. Та й краєзнавство на кінець 1920-х рр., його демократична спрямованість видалися небезпечними для міцніючої радянської держави, що боляче вдарило по туристичному краєзнавству.

Та все ж, попри ідеологічний тиск компартійних органів, туристично-краєзнавча діяльність в Україні в 1920-1930-х рр. не припинялась. Через державні туристично-екскурсійні структури проходили щороку сотні тисяч туристів і екскурсантів – робітників, селян, військовослужбовців, студентів, учнів. Питання взаємодії туристичних і краєзнавчих організацій розглядалися на Все-союзних з'їздах і конференціях, республіканських нарадах з краєзнавства. У висвітлення туристично-краєзнавчої тематики активно включилися тогочасні журнали «Краєзнавство», «Культробітник», «Довідник туриста» та ін. Тут друкувалися описи окремих екскурсій, висвітлювалися питання їх ідеологічної спрямованості, подавалися методичні поради щодо використання краєзнавчих матеріалів у ході туристично-екскурсійних заходів [11].

На західноукраїнських теренах розгортанням туристично-краєзнавчого руху у міжвоєнний період опікувались товариства «Чорногора», «Пласт», «Плай» та ін. Так, у друкованому органі «Плаю» журналі-щомісячнику «Наша Батьківщина» регулярно виходили описи, карти, схеми пішохідних, лижних, велосипедних, водних туристичних маршрутів. Друкувалися туристичні путівники Є. Пеленського «Долиною Опору й Стрия», Ю. Тарновича «Верхами лемківського Бескиду», М. Заклинського «Пізнай свій край» та ін. [12].

У 60-80-х рр. ХХ ст. владними структурами СРСР та Української РСР було взято курс на розвиток масового туризму. Ці роки, що увійшли в

історію як «зоряний час» вітчизняного туризму, стали також якісно новим етапом і в розвитку туристичного краєзнавства. У процесі закладання підвалин індустрії туризму великого значення набуло забезпечення зростаючих потоків туристів і екскурсантів виданнями туристично-краєзнавчого спрямування. Щороку кількість таких видань зростала. Так, якщо у 1960 р. було надруковано 100 праць з туристично-краєзнавчої тематики, то в 1980 р. – уже понад 520 [13].

Однак, реалізація пізнавальної функції туризму надзвичайно гальмувалася засиллям комуністичної ідеології, втручанням партійних органів у зміст роботи туристично-екскурсійних організацій. Дуже часто вони цілком свідомо підміняли пізнавальну функцію туризму пропагандистсько-виховною. Тому інформаційні матеріали туристичних подорожей і тексти екскурсій в цей період були переобтяжені мертвими догмами, гаслами, страждали від декларативності, набридливої повчальності, фальшивої статистики, безпроблемності, однозначності підходів до висвітлення подій та явищ.

Та все ж, незважаючи на офіційні ідеологічні пріоритети, працівники туристично-екскурсійних організацій, які планували й організували нові туристичні маршрути та екскурсії, готували для них тематичне інформаційно-довідкове забезпечення, чітко усвідомлювали, що без конкретних краєзнавчих знань туризм існувати не може. Він повністю залежить від результатів краєзнавчих досліджень, матеріалів і фактів місцевої історії, історико-культурної спадщини, що стають базою для створення нових маршрутів, турів і екскурсій.

Тому в туристично-екскурсійній діяльності все більшої ваги набувала краєзнавча тематика, у процесі формування нових маршрутів подорожей та екскурсій використовувалися нові відомості про історію краю, висвітлювалися виявлені пам'ятки археології, архітектури, мистецтва. За допомогою туризму результати багаторічних досліджень краєзнавців ставали відомими для широких верств населення. Загалом, можна констатувати, що в 1960-1980-х рр. туристично-екскурсійний рух тісно переплітався з краєзнавчим рухом, чутливо реагував на ті проблеми, що піднімалися в краєзнавстві і навіть являв собою частину краєзнавчого руху.

Можна стверджувати, що в 1960-1980-х рр. спостерігалось певне відродження краєзнавчого

руху, який майже припинив своє існування після жорстоких репресій сталінщини в кінці 1920-1930-х рр. Інтерес до історико-краєзнавчої тематики пояснюється тим, що люди втомилися від офіційної політичної пропаганди, а в умовах тоталітарної комуністичної системи, що продовжувала панувати до кінця 1980-х рр., краєзнавство залишалось чи не єдиною легальною віддушиною для задоволення духовних та інтелектуальних потреб людини.

Об'єктивним процесом у цей період стала диференціація різних напрямів дослідження краю, в рамках краєзнавства сформувалися його основні форми – наукова, громадська, шкільна.

У кожному з цих форм органічно вплітався і туризм, який за принципами організації поділявся на державний (плановий), громадський (самодіяльний) і шкільний. А в тематичному плані наймасовішим і найпопулярнішим став в Україні у цей період краєзнавчий туризм, що знаходив свій прояв у всіх без винятку організаційних формах туристично-краєзнавчого руху. Звичайно, розгортання краєзнавчого туризму було неможливе без глибоких історико-краєзнавчих досліджень, без впровадження в практику роботи туристично-екскурсійних організацій їх результатів, наукових здобутків учених і краєзнавців-аматорів, без тісного контакту працівників туризму з науковими установами, вищими навчальними закладами, краєзнавчими музеями, бібліотеками, архівами, творчими спілками й об'єднаннями.

Відчутний вплив на розвиток туристично-краєзнавчого руху справила підготовка до видання багатомної «Історії міст і сіл Української РСР». Справа в тому, що місцеві краєзнавці часто працювали в сфері туристичного обслуговування штатними та позаштатними екскурсоводами, керівниками туристичних груп, інструкторами туризму. Всього ж понад 800 працівників і представників туристичного громадського активу брали участь у підготовці багатомної серії. Саме вони, збираючи й опрацьовуючи документи, літературу з історії міст і сіл України, наповнювали тексти туристичних маршрутів та екскурсій конкретним місцевим матеріалом, робили їх змістовними та цікавими для сприйняття.

У цілому, туристичне краєзнавство впродовж 1960-1980-х рр. значно розширило коло своїх наукових напрацювань. У ті роки було піднято величезний пласт туристично-краєзнавчих мате-

ріалів по Карпатському, Придніпровському, Азовсько-Чорноморському регіонах та великих туристичних центрах – Києву, Одесі, Львову та ін. Остаточно сформувалися наукові форми краєзнавчих досліджень для потреб туристичної сфери.

Новий творчий імпульс отримало туристичне краєзнавство у період незалежності. Причому, на перше місце виступає його науковий напрям, що викликано потребою вирішення найактуальніших фундаментальних і прикладних проблем розвитку вітчизняного туризму.

Серед праць туристично-краєзнавчого спрямування чільне місце посідають двотомне видання «Національна система туристично-екскурсійних маршрутів «Намісто Славутича» (1997-1998 рр.) та «Основні тематичні напрями туристично-екскурсійних маршрутів України» (2006 р.), що мають не тільки науково-аналітичний, а й інформативний характер.

У період незалежності вчені, туризмознавці та краєзнавці активно взялися за вирішення вкрай назрілої проблеми наукової ідентифікації та вивчення туристичного краєзнавства як одного з напрямів загального краєзнавства України. Ініціатором опрацювання цієї проблематики виступив Інститут історії України НАНУ, безпосередньо очолив дослідження академік П. Т. Тронько.

Базовим вищим навчальним закладом, що організував і координував наукові туристично-краєзнавчі дослідження, став Інститут туризму Федерації професійних спілок України. Робота щодо реалізації конкретних завдань туристично-краєзнавчих досліджень розпочалась з організації трьох Всеукраїнських науково-практичних конференцій (Черкаси, 1992 р.; Косів, 1994 р.; Світязь, 1998 р.). Вдалося виявити та згуртувати коло дослідників у регіонах України, яких цікавить туристично-краєзнавча проблематика, та визначити завдання її вивчення. Це дозволило заснувати при Інституті туризму ФПУ періодичне видання «Туристично-краєзнавчі дослідження», незмінним головою редколегії якого упродовж багатьох років був академік П. Т. Тронько. Протягом двох десятиліть (1992-2012 рр.) наукове редагування цього періодичного видання, а також безпосередню координацію туристично-краєзнавчими дослідженнями у регіонах України здійснювала відомий вчений-історик, краєзнавець, туризмознавець О. І. Лугова. Внаслідок цієї вагомий науково-видавничий роботи в науковий

обіг введено величезний масив нової інформації з краєзнавчого вивчення регіонів для потреб туризму.

Свідченням наукового визнання туристичного краєзнавства широким загалом вчених, краєзнавців і фахівців туризму, його місця та ролі в процесі підготовки кадрів для вітчизняної туристичної сфери стало введення дисципліни «Туристичне краєзнавство» до навчальних планів і програм вищих навчальних закладів України, що здійснюють підготовку майбутніх фахівців туризму за напрямками підготовки «Туризм» і «Менеджмент» (варіативна компонента «Менеджмент туристичної індустрії»). З метою навчально-методичного забезпечення цієї дисципліни у 2003 р. та 2006 р. вийшли друком два навчальні посібники «Туристичне краєзнавство», авторами яких були відповідно Є. В. Панкова та В. Л. Петранівський, М. Й. Рутинський. У цих виданнях обґрунтовано теоретико-методологічні засади туристичного краєзнавства, висвітлено процес його становлення як наукового напрямку та навчальної дисципліни, визначено методи дослідження та форми організації туристично-краєзнавчої діяльності.

Таким чином, упродовж останніх десятиліть відбулося всебічне наукове осмислення туристичного краєзнавства, його визнання як окремого напрямку та невід'ємної складової загального краєзнавства України, формування інноваційної навчально-наукової дисципліни «Туристичне краєзнавство» та введення її до навчальних планів і програм підготовки фахівців для вітчизняної сфери туризму.

Аналіз значного масиву науково-навчально-методичних праць з туристично-краєзнавчої проблематики дозволяє конкретизувати сутність поняття, предмет, об'єкт, методи дослідження, завдання туристичного краєзнавства та форми організації туристично-краєзнавчої діяльності.

Отже, туристичне краєзнавство – це напрям загального краєзнавства, спрямований на комплексне вивчення конкретної території для потреб туризму. Воно являє собою, з одного боку – невід'ємну й органічну складову загального краєзнавства, а з іншого – туризмознавства, є зв'язуючою ланкою між цими двома галузями наукових знань.

Туристичне краєзнавство, як і загальне, існує в трьох формах: державній (науковій), громадській і шкільній.

Предметом дослідження туристичного краєзнавства є природні, історико-культурні, соціально-економічної умови та ресурси, об'єкти туристичної інфраструктури, а також різноманітні аспекти туристично-екскурсійної діяльності.

Об'єктом дослідження туристичного краєзнавства є територіальна система туристично-екскурсійного обслуговування (наприклад, туристичного регіону, туристичного району, туристичного центру та ін.).

До туристично-краєзнавчих досліджень залучаються вчені різних наукових галузей – географи, економісти, історики, археологи, етнографи, архітектори, мистецтвознавці, туризмологи та ін. Вони привносять у туристичне краєзнавство методи досліджень своїх галузей знань. Тобто туристичне краєзнавство послуговується цілою низкою міждисциплінарних дослідницьких методик, що забезпечує високий рівень комплексного вивчення території для потреб туризму.

Зважаючи на потужний арсенал дослідницьких методів і підходів, перед туристичним краєзнавством стоїть низка важливих завдань:

- розгортання масового туристично-краєзнавчого руху;
- вивчення, збереження та введення до туристично-екскурсійного обігу природних та історико-культурних ресурсів, проведення їх паспортизації;
- продукування інноваційних програм туристично-екскурсійного обслуговування для різних категорій споживачів;
- створення туристично-краєзнавчих кадастрів території;
- інфраструктурне облаштування та маркування туристично-краєзнавчих маршрутів і стежок;
- здійснення системних наукових досліджень з туристично-краєзнавчої проблематики, організація та проведення науково-практичних і методичних конференцій і семінарів;
- підготовка високоякісних туристично-краєзнавчих видань для туристів і екскурсантів (путівників, краєзнавчих нарисів, туристичних карт і схем та ін.);
- підготовка туристично-краєзнавчих кадрів (передусім, екскурсіводів, гідів, провідників, інструкторів з видів туризму та інших категорій туристичного супроводу);
- формування позитивного туристичного іміджу України та її окремих регіонів.

Найпоширенішими формами туристично-краєзнавчої діяльності є: туристично-краєзнавчі гуртки, товариства та клуби, екскурсії, подорожі та походи вихідного дня, багатоденні подорожі та походи, туристично-краєзнавчі експедиції, туристичні зльоти та змагання та ін.

Туристичні ресурси. Україна має значні туристичні ресурси для задоволення потреб вітчизняних та іноземних туристів в оздоровленні, відпочинку й пізнанні історії та культури краю.

Під туристичними ресурсами науковці та фахівці сфери туризму розуміють закономірні поєднання компонентів природи, історико-культурних цінностей та соціально-економічних чинників, що є умовою задоволення оздоровчо-спортивних і пізнавальних потреб людини. Специфічними характерними властивостями туристичних ресурсів є такі категорії як цілісність, динамізм, місткість, усталеність, надійність, привабливість.

Загалом увесь комплекс туристичних ресурсів можна поділити на три групи:

1. Природні ресурси.
2. Історико-культурні ресурси.
3. Соціально-економічні умови та ресурси.

Природні ресурси – це, передусім, природно-кліматичні умови тієї чи іншої місцевості. Головними природними ресурсами туризму є клімат, ландшафти, акваторії, а також деякі об'єкти та явища природи, що мають пізнавально-естетичні, оздоровчі та спортивні властивості.

Клімат України є достатньо сприятливим для розвитку багатьох видів туризму. Наукові дослідження дозволяють дійти висновку, що до кліматичних ресурсів туризму відносяться дні з переважанням погод, сприятливих для здійснення тих чи інших туристичних заходів. До сприятливих для літнього туризму віднесено дні без опадів, з середньодобовими температурами понад 10 °С. Дні з середньодобовими температурами понад 15 °С з безхмарною впродовж доби або хмарною вночі, але без опадів погодою віднесено до особливо сприятливих або комфортних. До сприятливих для зимового туризму віднесено дні з помірно морозною погодою (до -12 °С), морозною погодою (до -22 °С), але без вітру. Обов'язкова наявність стійкого снігового покриву необхідної висоти та щільності [14].

До природних ресурсів туризму належать ландшафти, що мають оздоровчі та пізнавальні властивості (ліси, лісово-лукові та водно-лісово-

лукові ландшафти, незалежно від заліснення, більшість гірських ландшафтів та ін.). На ландшафтній карті України виділено 132 види ландшафтів. Країна займає південно-західні частини зон змішаних лісів, лісостепу та степу. Хоча в назви вкладено геоботанічний аспект, але за змістом (властивостями) вони являють собою територіальний природний комплекс.

Особливу групу ландшафтів утворюють біосферні заповідники, природні заповідники, національно-природні парки, заказники, пам'ятки природи, ботанічні сади, дендропарки, парки-пам'ятки садово-паркового мистецтва, регіональні ландшафтні парки, що поєднують у собі дві функції – природоохоронну та рекреаційно-туристичну.

Зазначені природні об'єкти є надзвичайно цінними й у туристичному відношенні ресурсами. Особливо варто відзначити цінність для туристично-екскурсійної діяльності таких об'єктів природи як національні природні парки (НПП). Перший в Україні НПП – Карпатський створено в 1980 р., його площа складає 50,3 тис. га. Він формується як один з найбільших в Україні та Європі туристично-оздоровчих регіонів. На його території створено мережу пішохідних, лижних, водних, автобусних, велосипедних туристичних маршрутів, діє мережа стаціонарних рекреаційно-туристичних пунктів, облаштовано екологічні стежки, розвинено інфраструктуру сільського зеленого туризму. Все це дає можливість туристам і екскурсантам ознайомитись з його унікальними геологічними, ботанічними, археологічними, архітектурними пам'ятками, етнографічними особливостями, центрами ремесел, культурою та традиціями населення.

У 1983 р. на базі озерно-лісового комплексу створено Шацький НПП (Волинська обл.). Територію парку чітко розділено на три основні зони – заповідну, охоронних ландшафтів і рекреаційно-туристичну. В зоні рекреаційних ландшафтів прокладено туристичні стежки, а також організовано кілька кінних, водних, велосипедних і пішохідних маршрутів, організуються та проводяться екскурсії.

Водні ресурси та береги акваторій використовуються для масового відпочинку, головним чином, оздоровчого, а також аматорських промислів (риболовні та полювання), водних видів спорту та туризму. За можливостями використання для туризму поверхневі води поділяються

на морські; великі річки (Дніпро, Дунай, Дністер, Десна, Прип'ять та ін.); середні та малі річки; озера; водоймища та ін.

Загальна оцінка природних ресурсів туризму включає два аспекти – функціональну оцінку виявлених ресурсів та оцінку сукупності ресурсів для організації туризму. У результаті в Україні виявлено п'ять категорій районів з питомою вагою природних ресурсів: менше 5%, 5-20%, 20-40%, 40-60%, понад 60%. Найвищі оцінки (понад 60%) отримали райони Закарпаття та Прикарпаття, Південного берегу Криму, а також деякі райони Волинської, Рівненської, Тернопільської, Чернігівської областей [15].

Надзвичайно важливу роль для задоволення пізнавально-естетичних потреб туристів і екскурсантів відіграють історико-культурні ресурси. Це, передусім, історичні, археологічні, архітектурні пам'ятки, етнографічні особливості території, центри прикладного мистецтва та ремесел, промислові та сільськогосподарські підприємства, освітні заклади та наукові установи, музеї, театри, виставки, фольклорні фестивалі та дійства тощо.

В Україні накопичено значний досвід і склалася відповідна система охорони, вивчення та популяризації історико-культурної спадщини засобами туризму та екскурсій. Варта уваги практика роботи історико-культурних та історико-архітектурних заповідників у Києві, Кам'янці-Подільському, Чернігові, Батурині, Чигирині, Глухові, Луцьку, Слов'яногірську, Острозі з музеєфікації пам'яток, задіяння їх у системі туристичного обслуговування, включення пам'яток минулого до мережі туристично-екскурсійних маршрутів, використання їх під туристичні об'єкти.

Зростання інтересу до вивчення історії, архітектурної спадщини старовинних міст і сіл призвело до проектування в них туристичних зон з метою оптимальної організації туристичних потоків, їх розміщення та обслуговування. Кожний проект передбачає продуману систему показу всіх цікавих об'єктів з урахуванням часу на огляд, а також харчування, придбання сувенірів, відпочинок. Запроектована система маршрутів забезпечує найраціональніше ознайомлення туристів і екскурсантів з містом. Позитивним прикладом у цьому контексті є відновлення історичної частини забудови Кам'янця-Подільського, обмеженої «петлею» річки Смотрич. Це старовинне місто належить до найпопулярніших туристичних центрів України.

На охорону, збереження, вивчення та популяризацію історико-культурної спадщини засобами туризму й екскурсій спрямовано методику регенерації старовинних міст Луцька, Чернігова, Острога, Дубно, Новгород-Сіверського та ін.

Системно включаються до мережі туристично-екскурсійних маршрутів сакральні центри та пам'ятки – Кисво-Печерська лавра, Почаївська лавра, Мотронинський монастир (Холодний Яр, Черкащина), Густинський монастир (Прилуки), Крехівський монастир (Львівщина), Манявський Скит (Прикарпаття), мечеть Джума-Джамі (Євпаторія), могила засновника хасидизму Баал Шем Това (Меджибіж, Хмельниччина) та ін.

Зважаючи на важливу роль археологічних пам'яток у вивченні історії, туристичні організації України розробили низку екскурсійних маршрутів, що знайомлять бажаючих з античними містами-державами Північного Причорномор'я – Херсонесом, Ольвією, Тірою, Пантикапеем, найбільшим в Європі скіфським Більським городищем (Полтавська обл.), трипільськими протомістами на Черкащині та Київщині, палеолітичними стоянками у Мізині (Чернігівська обл.) і Добраничівці (Київська обл.) та ін.

Значний досвід вивчення та популяризації історико-культурного надбання засобами туризму та екскурсій накопичено в Переяславі-Хмельницькому (до мережі туристично-екскурсійних маршрутів включено понад 220 пам'яток), Львові (270 пам'яток), Полтаві (170 пам'яток) та ін. [16].

Місцем притягання туристів і екскурсантів є музеї України, де зібрано десятки мільйонів одиниць зберігання, унікальних пам'яток духовної та матеріальної культури, історії народу. До цінних об'єктів, що привертають увагу численних туристів належать й культурно-мистецькі установи – театри, філармонії, концертні зали та ін. Об'єктами відвідування туристами є також промислові та сільськогосподарські підприємства, річкові та морські порти, навчальні заклади, торговельні центри, готельні комплекси, спортивні арени та ін.

Важливим чинником успішного розвитку туризму є відповідні соціально-економічні умови та ресурси, зокрема: економіко-географічне положення, транспортна доступність території, рівень її економічного розвитку, сучасна та перспективна територіальна організація господарства, розвинена туристична інфраструктура,

демографічна ситуація, структура населення, трудові ресурси та ін.

Для масового розвитку туризму та відпочинку потрібні значні території з сприятливими кліматичними умовами, привабливими природними ландшафтами, унікальними пам'ятками історії та культури, сучасними інфраструктурними об'єктами, що дозволили б прийняти одночасно значне число туристів і відпочиваючих. Україна має для цього необхідні територіальні ресурси. Одночасна місткість ландшафтів країни, з урахуванням допустимих навантажень та виконання вимог охорони довкілля, складає 48,5 млн. осіб. Насправді ж, фактична одночасна місткість (навіть з урахуванням усіх неорганізованих туристів, а також відпочиваючих у санаторно-курортній системі) є значно меншою допустимою.

Мірилом цінності туристичних ресурсів виступають такі їх властивості як унікальність і специфічність. Вони можуть викликати інтерес людини, яка проживає у будь-якому куточку країни чи світу.

Ефективність туристичних ресурсів визначається, передусім, характером їх використання для організації туризму та відпочинку населення. Власне, туризм поєднує оздоровчі та пізнавальні функції, тому території подорожей, походів і екскурсій повинні мати сприятливі для перебування туристів природні умови. Ідеальний варіант – коли б останні поєднувались з історико-культурними пам'ятками та розвиненою туристичною інфраструктурою.

Комплексна оцінка туристичних ресурсів відображає такі основні позиції:

- місце розташування ландшафтних комплексів та історико-культурних об'єктів на конкретній території (з назвою місцевості, визначенням юридичного статусу об'єкта, параметрів території, ролі у системі організації туризму та ін.);

- стан існуючої соціальної інфраструктури в межах цієї території (наявність матеріально-технічної бази туризму – готелів, закладів відпочинку, об'єктів обслуговування; наявність трудових ресурсів і потенційних споживачів туристичного продукту);

- характеристику транспортних та енергетичних систем, а також інвестиційного клімату, спроможних забезпечити перспективний розвиток туризму.

Комплексна оцінка туристичних ресурсів та їх концентрації дозволяє поділити всі області України на чотири категорії:

I категорія – Автономна Республіка Крим, Київська, Львівська, Закарпатська, Чернігівська області (понад 200 туристичних об'єктів);

II категорія – Волинська, Хмельницька, Полтавська, Тернопільська, Івано-Франківська, Чернівецька, Вінницька, Одеська, Дніпропетровська та Черкаська області (від 100 до 200 об'єктів);

III категорія – Харківська, Херсонська, Рівненська, Житомирська, Миколаївська, Сумська, Запорізька області (від 50 до 100 об'єктів);

IV категорія – Луганська, Донецька, Кіровоградська області (до 50 об'єктів).

Усі туристичні ресурси створюють своєрідні ареали (скупчення) ресурсів різної щільності та значимості. Ці ареали є основою для формування туристично-екскурсійної інфраструктури України.

Туристичне районування території України. Туристичне районування дозволяє скласти чітке уявлення про «туристичний вигляд» країни в цілому та окремих її регіонів, визначити шляхи оптимального розвитку туризму та раціонального використання туристичних ресурсів, розробити комплекс заходів щодо оптимізації територіальної організації туристичного господарства.

Головними критеріями туристичного районування є:

- географічне положення та соціально-економічний розвиток території;

- наявність атрактивних (привабливих) туристичних ресурсів;

- територіальна структура організації туризму;

- питома вага зайнятих у туристичному господарстві із загальної чисельності працюючого населення;

- характер зв'язків системи туристичного обслуговування з іншими галузями суспільного виробництва;

- рівень розвитку туристичної інфраструктури;

- існуюча та перспективна потреба населення в туристичних послугах та ін.

В єдиній ієрархічній послідовності («згоризонту») визначено такі основні таксономічні одиниці (таксони) туристичного районування території України:

– *країна в цілому* – найбільша таксономічна одиниця туристичного районування. Визначаються напрями та інтенсивність основних туристичних потоків, виділяються головні ареали туризму та відпочинку (туристичні регіони, райони), конкретизується розміщення найпотужніших центрів туризму – національного та міжнародного значення, здійснюється розрахунок економічної ефективності сфери туризму;

– *туристичний регіон* – територія, що має яскраво виражену спільність клімату, ландшафтів, гідрографічної мережі, історично сформовану систему розселення, соціально-економічні умови, історико-культурну спадщину. До туристичних регіонів відносяться Українські Карпати, Азовсько-Чорноморське узбережжя, басейн р. Дніпро, у складі яких можуть бути виділені менші таксономічні одиниці – субрегіони. Межі туристичних регіонів (субрегіонів), як правило, співпадають з межами адміністративних областей або груп областей;

– *туристична область* – найчастіше відповідає адміністративно-територіальному поділу України. Має своє організаційне управління (у структурі обласної державної адміністрації), ресурсний потенціал, традиції в організації туризму;

– *туристичний район* – територія, що охоплює ареали з угрупованням природних об'єктів та історико-культурних пам'яток, агломерації курортів і зон відпочинку та ін. Туристичний район може бути як складовою туристичного регіону (наприклад, Сумський туристичний район Слобожанського туристичного регіону), так і окремою територіальною одиницею (наприклад, Щацький туристичний район). Може охоплювати територію до декількох тисяч квадратних кілометрів у залежності від рівня його господарського освоєння та розвитку туризму;

– *туристично-екскурсійна зона* – територія, де зосереджено екскурсійні об'єкти, розташовано окремі історичні поселення, курорти, регіональні ландшафтні парки, функціонують туристичні комплекси та підприємства, формуються центри туристичного обслуговування. Типовим прикладом туристично-екскурсійної зони є агломерація Великої Ялти, у межах якої функціонують туристичні центри Ялта, Алушка, Гурзуф;

– *туристичний вузол* – територіальне зосередження туристично-екскурсійних підприємств в одному або суміжних таксонах, що функціо-

нально зв'язані між собою, мають єдину систему розселення, спільну мережу інженерно-транспортних комунікацій. Прикладом туристичного вузла є Рахівсько-Ясинська агломерація (Закарпаття);

– *туристичний центр* – єдине територіальне утворення туристичного господарства, де туристичні об'єкти та підприємства обслуговування туристів знаходяться в межах одного міського або сільського населеного пункту. Прикладом такого таксону може бути смт Верховина у Карпатах;

– *туристичний комплекс* – група туристичних підприємств (або одне велике підприємство) з єдиною системою обслуговування туристів (проживання, харчування, розваги та ін.) та спільним вирішенням архітектурно-планувальної організації території. Наприклад, туристичні комплекси «Турист» і «Пролісок» у Києві;

– *туристичне підприємство* – готель, мотель, кемпінг, турбаза та ін.;

– *фрагмент (елемент) маршруту* – охоплює територію, де розташовано місце привалу (ночівлі), оглядовий майданчик, прокладено «туристичну стежку»;

– *туристичний об'єкт* – місце, споруда, пам'ятка, інші цілісні утворення, привабливі для туристів своєю унікальністю або оригінальністю, естетичною або історичною цінністю. Наприклад, печера Мармурова у Криму, Кам'яна могила (смт Мирне Запорізької обл.).

Вітчизняними вченими не розроблено єдиної (остаточно узгодженої та загальноприйнятої) схеми туристичного районування території України. Натомість, існує безліч проектів, підготовлених авторськими колективами спеціалізованих науково-дослідних установ (НДПІ містобудування, Інституту туризму ФПУ, Діпрмісто та ін.) й окремими вченими (М. П. Крачило, О. О. Бейдик, Д. М. Стеченко та ін.). Однією з найобґрунтованіших і раціональних є схема туристичного районування території України (у розрізі туристичних регіонів) розроблена доктором архітектури, професором Т. Ф. Панченко [17].

Туристичні регіони визначено на основі економічного, рекреаційного та етнографічного районування України з урахуванням фізико-географічних особливостей та адміністративно-територіального поділу.

1. **Карпатський туристичний регіон** – у складі Закарпатської, Івано-Франківської, Львівської та Чернівецької областей. Має надзви-

чайно потужний ресурсний потенціал для розвитку туризму в усі пори року, створено передумови для формування міжнародних систем туризму на прикордонних територіях. Є місцем притягання значних внутрішніх та іноземних туристичних потоків. Спрямованість туризму – універсальна, тобто комплексного характеру, з цілорічним функціонуванням туристичних підприємств і закладів. Діапазон туристичних пропозицій є найдиверсифікованішим серед усіх туристичних регіонів України. Визначено пріоритетним у контексті перспективного розвитку туризму в Україні.

2. Поліський туристичний регіон – у складі Волинської, Житомирської та Рівненської областей. Спеціалізується на обслуговуванні вітчизняних туристів з інших регіонів країни та місцевого туристичного контингенту. Достатньо активними є прикордонні туристичні обміни (особливо з сусідніми Польщею та Білоруссю). Перспективним є розвиток сільського зеленого туризму (переважно на озерних комплексах Волині та Рівненщини) та формування пізнавальних екскурсійних програм на базі історико-культурної спадщини Луцька, Володимира-Волинського, Берестечка, Дубно, Житомира, Бердичева та ін.).

3. Подільський туристичний регіон – у складі Вінницької, Тернопільської та Хмельницької областей. Перспективний для розвитку пізнавального, оздоровчо-спортивного та сільського зеленого туризму. Активно відвідується вітчизняними та іноземними туристами (переважно у весняно-літньо-осінній період). Унікальні печерні комплекси Поділля є важливою передумовою розвитку спелеотуризму (загальноєвропейського масштабу). Найпопулярнішими серед туристів та екскурсантів є природні та історико-культурні пам'ятки Почаєва, Кременця, Вишнівця, Збаража, Зарваниці, Сатанова, Кам'янця-Подільського, Бакоти, Меджибожа, Вінниці, Немирова, Хмільника, Тульчина та ін.

4. Придніпровський туристичний регіон – у складі Дніпропетровської, Київської, Кіровоградської, Полтавської, Черкаської, Чернігівської областей. Значний ресурсний потенціал, вигідне географічне розташування, безпосередній зв'язок з іншими туристичними регіонами визначають його провідне місце у розвитку цілісної системи туризму в Україні. Ядром регіону є столиця України – Київ, визнаний туристичний центр європейського значення, де створено умови для

розвитку пізнавального, ділового та інших видів туризму. Значне місце у формуванні круїзних маршрутів посідає головна водна артерія України – р. Дніпро. Загальновизнаними туристичними центрами регіону є Київ, Полтава, Чернігів, Переяслав-Хмельницький, Чигирин, Умань, Канів, Новгород-Сіверський, Батурин та ін.

5. Слобожанський туристичний регіон – у складі Луганської, Харківської, Сумської областей. Незважаючи на наявність атрактивних природних об'єктів та історико-культурних пам'яток, спеціалізується, головним чином, на організації місцевого відпочинку та туризму, є місцем формування виїзного туристичного потоку до інших регіонів України та за кордон. Головне завдання – створення позитивного туристичного іміджу, виробництво конкурентноспроможного туристичного продукту та просування його на вітчизняний та міжнародний ринки туристичних послуг.

Головним туристичним центром є Харків (пізнавальний, діловий туризм). Актуальною є популяризація серед широкого туристичного загалу таких центрів туризму як Харків, Суми, Глухів, Путивль, Тростянець, Охтирка, Чугуїв та ін.

6. Азовсько-Чорноморський туристичний регіон – у складі Автономної Республіки Крим, Донецької, Запорізької, Миколаївської, Одеської, Херсонської областей. Посідає чільне місце в Україні та Європі за своїм туристичним потенціалом, має реальні перспективи входження до міждержавних систем туризму, зокрема, країн Чорноморського басейну та півдня Європи. Спеціалізується на пізнавальному та оздоровчо-спортивному туризмі, організації екскурсійного обслуговування. Головне завдання – пом'якшення чинника сезонності (особливо в зимово-весняний період), залучення інвестицій та реалізація інфраструктурних проєктів.

Таким чином, туристичне районування території України відкриває можливість раціонального використання ресурсного потенціалу, визначення типології туристичних підприємств і організацій, формування територіальних систем туризму, комплексного планування розвитку вітчизняної туристичної сфери.

У підсумку важливо зазначити, що туристичне краєзнавство є продуктом тривалого історичного розвитку, результатом взаємодії та співпраці краєзнавчого руху та туристично-екскурсійної діяльності, стало нині невід'ємною й органічною складовою вітчизняного краєзнавства.

Джерела та література

1. Січинський В. Чужинці про Україну / В. Січинський. – К.: Довіра, 1992. – С. 28, 30-32.
2. Там само. – С. 48-50.
3. Єсюнін С. Історія двох мандрівок / С. Єсюнін // З історії вітчизняного туризму: Збірник наукових статей. – К., 1997. – С. 9-12.
4. Лугова О. І., Попович С. І. Туристичне краєзнавство як напрям загального краєзнавства України: питання теорії та генези / О. І. Лугова, С. І. Попович // Туристично-краєзнавчі дослідження. Вип. 5. – К., 2004. – С. 14.
5. Там само. – С. 14-15.
6. Там само. – С. 16-17.
7. Кислова Н. Б. І. Петр – організатор шкільного туризму в кінці XIX- на початку XX ст. / Н. Б. Кислова // Туристично-краєзнавчі дослідження. Вип. 1: Матеріали III Всеукраїнської конференції «Туризм в Україні: економіка та культура» (Світязь, 9-10 вересня 1998 р.) – У двох частинах. – К.: «КМ-Трейдінг», 1998. – Частина друга. – С. 158.
8. Лугова О. І., Попович С. І. Туристичне краєзнавство як напрям загального краєзнавства України: питання теорії та генези / О. І. Лугова, С. І. Попович // Туристично-краєзнавчі дослідження. Вип. 5. – К., 2004. – С. 18.
9. Пынин А. А. Паломничество и путешествия в старой письменности / А. А. Пынин // Вестник Европы. – 1986. – Кн. 8. – С. 718.
10. Луцький Я. В. Історія туризму в Галичині до 1939 р. / Я. В. Луцький // З історії вітчизняного туризму: Збірник наукових статей. – К., 1997. – С. 69, 71.
11. Копелев Л. Масова екскурсія Харківських робітників до Києва / Л. Копелев // Культробітник. – 1928. – № 20. – С. 41-42; Златопольський З. Масова екскурсія до Києва / З. Златопольський // Культробітник. – 1929. – № 10. – С. 24-25; Підготовка організаторів туризму та екскурсій // Культробітник. – 1929. – № 7. – С. 14-15.
12. Северинов В. Ф. Картографія туризму в Україні (історико-біографічний огляд: 1918-1990 рр.) / В. Ф. Северинов // Туристично-краєзнавчі дослідження. Вип. 3. – К.: ЧП Ільченко, 2000. – С. 269.
13. Попович С. І. Висвітлення історико-краєзнавчих матеріалів у туристично-інформаційних виданнях (1960-1980-ті рр.) / С. І. Попович // З історії вітчизняного туризму: Збірник наукових статей. – К., 1997. – С. 266.
14. Поточний архів ПрАТ «Укрпрофтур»: Отчет о научно- исследовательской работе по теме: «Обобщить опыт современной организации туризма в УССР и определить перспективы его развития». – К., 1998. – С. 19.
15. Там само. – С. 21.
16. Підраховано автором.
17. Панченко Т. Ф. Туристичне середовище: архітектура, природа, інфраструктура / Т. Ф. Панченко. – К.: Логос, 2009. – С. 77-136.

Сергей Попович

Туристическое краеведение: генезис, методология, задачи

В статье освещен процесс становления туристского краеведения как отдельного направления общего краеведения, определены его методологические основы, проанализирован ресурсный потенциал отечественного туризма и проблемы туристского районирования территории Украины. Публикуется в виде апробации раздела «Туристское краеведение» учебного пособия «Основы краеведения».

Ключевые слова: краеведение, туризм, экскурсия, туристское краеведение, туризмоведение, туристское районирование.

Sergiy Popovych

Tourist local lore studies: genesis, methodology, tasks

The article highlights the process of maturing tourist local lore studies as a separate direction in the general local lore science. There has been defined its methodological basis and there have been analyzed the resource potential of domestic tourism and the problems of dividing Ukraine's territory into tourist regions. It is published as a probing version of the chapter "Tourist Local Lore Studies" in the course-book "Fundamentals of Tourist Local Lore Studies».

Key words: local lore studies, tourism, excursion, tourist local lore studies, tourism science, tourist regions.